

KRONIKA

AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ

Instytut Filologii Słowiańskiej

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

MARIUSZ KOPER

Instytut Filologii Polskiej

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Cmentarze po obu stronach Bugu

Przedstawiony w tytule niniejszego artykułu międzynarodowy projekt badawczy dotyczył interdyscyplinarnych i wieloaspektowych przedsięwzięć naukowych, dydaktycznych i społecznych realizowanych w latach 2013–2015, na które złożyły się m.in. dwie międzynarodowe konferencje naukowe we Włodawie oraz jedna Łucku, dwa obozy naukowe, w trakcie których osoby uczestniczące w projekcie z Polski i Ukrainy porządkowały nekropole pogranicza i prowadziły dokumentację fotograficzną inskrypcji niezbędną do dalszych ekspertyz i szczegółowych badań, a także spotkanie promujące publikację pokonferencyjną w Lublinie. We wszystkich wydarzeniach uczestniczyli pracownicy naukowcy, nauczyciele, uczniowie i studenci, osoby duchowne, samorządowcy oraz przedstawiciele organizacji pozarządowych z różnych środowisk Polski i Ukrainy. Wszystkie te działania miały na celu ocalić od zapomnienia, przybliżyć wartość naukową oraz wypracować wspólne stanowisko w zakresie ochrony dóbr kultury, jakimi są nekropole pogranicza polsko-ukraińskiego.

Pierwsza konferencja miała miejsce 19 listopada 2013 roku we Włodawie. Jej organizatorami byli Zakład Filologii Ukraińskiej UMCS, Zespół Szkół Zawodowych nr 1, II Liceum Ogólnokształcące we Włodawie i Towarzystwo Popularyzacji Piękna Polesia w Kołaczach. Obrady odbywały się w Zespole Szkół Zawodowych nr 1. Honorowy patronat nad konferencją przyjęli samorządowcy z objętego badaniami regionu, tj. Starosta Powiatu Włodawskiego i Wójt Gminy Wisznice.

Konferencja miała charakter wprowadzający i służyła prezentacji pierwszych wyników badań prowadzonych w ramach projektu *Cmentarze po obu stronach Bugu*. Jako pierwszy głos zabrał prof. Feliks Czyżewski. W swoim wystąpieniu pt. *Z badań nad inskrypcjami nagrobnymi pogranicza polsko-ukraińskiego* przedstawił ogólne uwagi metodologiczne istotne nie tylko przy okazji badań nad opisywanym projektem, ale także w związku z wcześniejszymi kilkuletnimi badaniami językoznawczymi prowadzonymi w Zakładzie Filologii Ukraińskiej UMCS. Należy w tym miejscu odnotować, że w latach 2005–2008

pod kierownictwem naukowym prof. Feliksa Czyżewskiego realizowany był grant Ministerstwa Nauki i Informatyzacji. W czasie jego realizacji przebadano ponad 60 nekropolii z obszaru Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej. W trakcie swojego wystąpienia prof. Feliks Czyżewski podzielił się swoimi doświadczeniami w zakresie specyfiki badania inskrypcji nagrobnych na pograniczach językowo-kulturowych z uwzględnieniem historii terenu i jej wpływu na teksty kultury, jakimi są cmentarze.

Kolejne wystąpienia koncentrowały się wokół stanu zachowania nekropolii pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Ks. Andrzej Borkowski scharakteryzował katakumby monastyczne prawosławnego monasteru męskiego w Supraślu. Urszula Dąbrowska na przykładzie gminy Wola Uhruska omówiła cmentarze wschodnie pogranicza polsko-ukraińskiego. Wystąpienie Ewy Bryły było poświęcone ochronie ukraińskich cmentarzy polskiej części Bojkowszczyzny i Nadsania. Uwagi o stanie zachowania cmentarza polskiego w Lubomlu zaprezentowała Jolanta Szachałaj. Zagadnień cmentarzy starowierskich na Suwalszczyźnie dotyczył referat Krzysztofa Snarskiego. Józef Murawski przedstawił zaś wybrane elementy współczesnej obrzędowości pogrzebowej pogranicza polsko-litewskiego.

Następny blok referatów był poświęcony problematyce językoznawczej. Jako pierwszy głos zabrał Mariusz Koper. W swoim wystąpieniu przedstawił historię i współczesność wybranych cmentarzy grekokatolickich i prawosławnych Lubelszczyzny i Podkarpacia. Prelegent scharakteryzował ramy tekstowe inskrypcji, ich elementy obligatoryjne i fakultatywne, strukturę apelatywną i onomastyczną. Kolejne referaty językoznawcze dotyczyły zagadnień stricte onomastycznych. I tak Marcin Kojder omówił imiona męskie występujące w inskrypcjach nagrobnych kilku nekropolii wschodnich Lubelszczyzny, wykazując związek imiennictwa tego terenu zarówno z antroponimią polską, jak i wschodniosłowiańską. Anna Mikiciuk przedstawiła podział i szczegółowe motywacje semantyczne 219 antroponimów wyekscerpowanych z nekropolii prawosławnej w Białej Podlaskiej, zaś Emil Chról zaprezentował analizę strukturalno-semantyczną wraz z etymologią polskich i ukraińskich nazwisk z wybranych cmentarzy rejonu szackiego na Ukrainie. Blok językoznawczy zamknęło wystąpienie Agnieszki Dudek-Szumigaj poświęcone językowi inskrypcji nagrobnych prawosławnych nekropolii pogranicza polsko-ukraińskiego. Prelegentka omówiła zróżnicowanie graficzne napisów, pokazując wpływy języka polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego w zakresie fonetyki i morfologii.

Druga konferencja prezentująca wyniki interdyscyplinarnych badań nad nekropoliami pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego odbyła się po raz kolejny we Włodawie 11 kwietnia 2014 roku. Podobnie jak poprzednia miała tych samych organizatorów, tj. Zakład Filologii Ukraińskiej UMCS oraz Towarzystwo Popularyzacji Piękna Polesia w Kołaczach. W odróżnieniu od sympozjum z 2013 roku tym razem miejscem obrad była sala konferencyjna Starostwa Powiatowego we Włodawie. Należy w tym miejscu podkreślić, iż samorządowcy z tego miasta od kilku lat aktywnie włączają się w inicjatywy podejmowane przez środowisko naukowe z Lublina skupione wokół kierownika Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS – prof. Feliksa Czyżewskiego.

W trakcie obrad drugiej konferencji włodawskiej Krzysztof Gorczyca omówił wybrane przykłady sztuki sepulkralnej odkryte w ramach prac remontowych programu *Cmentarze pogranicza i Wołynia* w latach 2010–2013. Krzysztof Snarski przedstawił wybrane zagadnienia związane ze stanem zachowania cmentarzy starowierskich na Suwalszczyźnie. Witold Bobryk scharakteryzował genezę i przebieg konfliktu o cmentarz św. Marii Magdaleny

w Białymstoku. Jurij Mazuryk zaś omówił prace związane z przywróceniem właściwego stanu jednej z nekropolii wojskowych z okresu pierwszej wojny światowej na Wołyniu.

Kolejna grupa referatów była poświęcona szeroko rozumianym zagadnieniom kulturoznawczym. Bożena Józefów-Czerwińska dokonała analizy semantyki nekropolii i procesu transcendentalnej komunikacji zmarłych i żyjących w ludowej percepcji świata na przykładzie mieszkańców południowego Podlasia. Iwanna Kyluszyk omówiła symbolikę pomników nagrobnych. Iryna Perechod'ko przedstawiła funkcje i znaczenie ręcznika obrzędowego jako elementu sakralnego w obrzędowości pogrzebowej Ukraińców. Symbolice pomników w kształcie pnia było poświęcone wystąpienie Iryny Kyluszyk.

Następne referaty koncentrowały się na zagadnieniach językoznawczych ze szczególnym uwzględnieniem antroponimii. Mariusz Koper omówił język i strukturę inskrypcji nagrobnych cmentarzy grekokatolickich południowo-wschodniej Lubelszczyzny. Tetiana Karpiw scharakteryzowała osobliwości słowotwórcze antroponimów ukraińskich utrwalonych na nekropoliach Chełmszczyzny i Podlasia. Iwanna Potapczuk omówiła słowotwórstwo imion ukraińskich wyekscerpowanych z prawosławnych nekropolii w Syczynie i Białej Podlaskiej. Wystąpienie Anny Mikiciuk było poświęcone nazwiskom patronimicznym pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.

Trzecia z konferencji odbyła się 20 lutego 2015 roku w Łucku. Podobnie jak w przypadku poprzednich jej organizatorami było Towarzystwo Popularyzacji Piękna Polesia w Kołaczach oraz Zakład Filologii Ukraińskiej przy Instytucie Filologii Słowiańskiej UMCS w Lublinie. Uroczystego otwarcia z ramienia organizatorów dokonała Switłana Ptaszyńska i prof. Feliks Czyżewski. Słowo wstępne wygłosił również prof. Hryhorij Arkuszyn ze Wschodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki w Łucku. Ostatni z przemawiających podkreślił wspólnotowość Łucka i Lublina, a także wyjątkowy dla narodu ukraińskiego czas konferencji. Sympozjum miało bowiem miejsce w dniach żałoby narodowej w tym kraju w związku z 1. rocznicą krwawej eksterminacji na kijowskim Majdanie.

Łucka konferencja zgromadziła kilkunastu prelegentów z Polski i Ukrainy. Sympozjum składało się z dwóch sesji plenarnych. Wykład wprowadzający pt. *Cmentarze po obu stronach Bugu: po co i jak badać inskrypcje nagrobne – uwagi metodologiczne* wygłosił prof. Feliks Czyżewski. W swoim referacie podkreślił doniosłe znaczenie badań koncentrujących się wokół napisów nagrobnych nekropolii pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Przedstawił też ważne wskazówki metodologiczne, zaznaczając, iż nekropolie te mają inny charakter niż cmentarze usytuowane w centrach osadniczych. Powodem tego jest wpisujący się w inskrypcjach nagrobnych obraz kilku kultur, religii i języków. Różnym aspektom lingwistycznym napisów cmentarnych oraz zagadnieniom związanych z problematyką pogrzebu i śmierci poświęcone były referaty Agnieszki Dudek-Szumigaj (*Funkcja ekspresyjna inskrypcji nagrobnych na przykładzie nekropolii pogranicza polsko-ukraińskiego*), Marka Olejnika (*Uwagi o inskrypcjach cmentarnych nekropolii w Chełmie*), Marcina Kojdera (*Imiona męskie w inskrypcjach nagrobnych wybranych cmentarzy wschodniej Lubelszczyzny*), Anny Mikiciuk (*Nazwiska patronimiczne pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w inskrypcjach nagrobnych*), Emila Chróla (*Polskie i ukraińskie przysłowia i frazeologizmy z elementem śmierć, pogrzeb*). W problematykę historii i współczesności oraz szeroko rozumianej kultury wpisywały się referaty Jurija Mazuryka (*Nekropol' litopysnoho Uhrow's'ka*), Krzysztofa Snarskiego (*Cmentarze starowierskie na Suwalszczyźnie*), Mariusza Ko-

pra (*Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na cmentarzach greckokatolickich południowo-wschodniej Polski*), Oleksija Nahorniuka (*Kartografowanie atrybutyki pogrzebowo-wspominkowej na pograniczu Środkowego i Zachodniego Polesia*), Hryhoriya Arkuszyna (*Prydomni symboliczni chresty*), Iwanny Kyluszyk (*Cwyntar w ukrajins'kij narodnij mifolohiji*) oraz Julii Usaczenko (*Krzyże nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego*).

Podsumowaniem oraz zwieńczeniem interdyscyplinarnego projektu jest książka pt. *Cmentarze po obu stronach Bugu*. Publikacja pod redakcją naukową Hryhoriya Arkuszyna, Feliksa Czyżewskiego oraz Agnieszki Dudek-Szumigaj to zbiór referatów z włodawskiej i łuckiej konferencji wraz z pracami studenckimi oraz kilkoma artykułami, które powstały na zamówienie. Spotkanie promujące nową pozycję wydawniczą odbyło się w Galerii Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie w dniu 26 marca 2015 roku. Jego organizatorami byli: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, Instytut Filologii Słowiańskiej UMCS w Lublinie, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie oraz Towarzystwo Popularyzacji Piękna Polesia. Spotkanie prowadził Zastępca Dyrektora ds. Merytorycznych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – dr Grzegorz Figiel oraz reprezentująca Instytut Filologii Słowiańskiej UMCS – dr Agnieszka Dudek-Szumigaj. Jako pierwszy głos zabrał prof. Feliks Czyżewski. W swoim wystąpieniu scharakteryzował projekt, wskazując zarazem trzy podstawowe powody badań cmentarzy pogranicza. Zaliczył do nich względy naukowo-poznawcze, dydaktyczne oraz polityczne. Usytuowane wzdłuż pasa pogranicza nekropolie są złożonym znakiem kulturowym, ukazującym nieostre granice między *sacrum* i *profanum* w przestrzeni niejednorodnej pod względem językowo-etnicznym. Wszystkie miejsca pamięci winny być w należyty sposób pielęgnowane bez względu na ludzi tam spoczywających oraz ich wyznanie. Przywracanie miejsc pamięci na zapomnianych cmentarzach to również złożony proces dialogu, ekumenizmu oraz kształtowania przyszłości sąsiadujących ze sobą narodów. W dalszej części prezentacji książki *Cmentarze po obu stronach Bugu* dokonała dr Agnieszka Dudek-Szumigaj. W trakcie spotkania nie zabrakło również wykładu okolicznościowego, poświęconego cmentarzom jako znakom kultury lokalnej. Prelekcję połączoną z prezentacją multimedialną wygłosiła prof. Lubow Frolak z Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS. Prelegentka dokonała m.in. typologii inskrypcji nagrobnych. W zakresie typów strukturalno-semantycznych cyrylickich napisów wyróżniła inskrypcje nominatywno-identyfikacyjne, lokatywno-identyfikacyjne, krótkie modlitwy, inskrypcje – epitafia oraz inskrypcje na mogiłach symbolicznych. Istotnym aspektem odczytu była również ochrona nekropolii, które mówią o życiu dawnej społeczności, stając się istotnym wyznacznikiem kultury danego regionu. W dalszej części dr Marcin Kojder z Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS przybliżył udział studentów w projekcie. Ważną rolę w tym względzie pełniły obozy naukowe, w trakcie których młodzież polska i ukraińska porządkowała nekropolie pogranicza oraz gromadziła dokumentację fotograficzną inskrypcji. Spotkania te służyły też współpracy oraz wypracowaniu dialogu polsko-ukraińskiego wśród młodego pokolenia badaczy i regionalistów. W części końcowej miała również miejsce projekcja filmu *Sąsiedzi* autorstwa ks. Leszka Surmy. Dokument ten przybliżył istotę projektu, ukazując złożoność badań nekropolii pogranicza, stan zachowania tutejszych cmentarzy oraz warsztat naukowy badacza zajmującego się inskrypcjami.

Jako ostatni w lubelskim spotkaniu promującym książkę *Cmentarze po obu stronach Bugu* głos zabrał prof. Feliks Czyżewski. Podsumowując projekt, zaznaczył, że z różnych

środowisk płyną już słowa i pierwsze deklaracje o potrzebie kontynuacji badań nekropolii w oparciu o nowe cmentarze tego obszaru. Zamknięty projekt naukowo-badawczy pokazał więc nową rysującą się perspektywę badań miejsc spoczynku pogranicza. Wypada zatem żywić nadzieję, że słowa te przerodzą się w kolejne konkretne inicjatywy oraz następne projekty naukowo-badawcze realizowane przez instytucje samorządu lokalnego, placówki kulturalno-oświatowe, religijne oraz naukowo-dydaktyczne.